

çarpışır ve ölürler. Bu sırada yaralanan Cezmi, Âdil Giray'la Perihan'ı aynı mezara gömdükten sonra ülkesine döner.

Nâmîk Kemal, ilk romanı *İntibah*'a göre *Cezmi*'de roman tekniğine biraz daha hâkim olmakla beraber burada da konuşmaların azlığı ve hareketsizlik dikkati çekmektedir. Ayrıca tasvirlerin genellikle sübjektif ve mübalağalı oluşu, psikolojik tahlillere yeterli derecede yer verilmeyişi ve romantizmin etkisiyle olayın trajik bir şekilde son bulması eserin tenkit edilen taraflarıdır. Buna rağmen *Cezmi* genç yazarlara, tarihe ve özellikle Osmanlı tarihine eğilmek ve konularını oradan seçmek suretiyle güzel eserler yazabilecekleri yolunda bir örnek olması bakımından devri için büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin özellikle 93 Harbi'ni takip eden günlerde batı sınırlarında görülen çözülme ve dağılma, Nâmîk Kemal'i itihâd-ı İslâm ideolojisi etrafında doğudaki İslâm ülkelerini bir araya getirme düşüncesine yöneltmiştir. Hayatının son yıllarına doğru Nâmîk Kemal'de ağırlık kazanan bu fikir *Celâleddin Harzemşah*'tan sonra daha geniş bir şekilde *Cezmi*'de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazara göre bu birliğe tek engel İran'daki Şif iktidardır; bu iktidarın Sünnî bir hükümdar ailesine geçmesi durumunda birlik kolayca gerçekleşebilecektir.

Tiyatro eserlerinde konuşma dilinden kesinlikle uzaklaşmaması gerektiğini savunan Nâmîk Kemal, üslup oyunlarına son derece uygun olan roman türünde kendini sanatkârane üslûba iyice kapırmış, hatta *Cezmi*'de bunun en aşırı örneklerini ortaya koymuştur. Eser tarihî bir roman olmasına karşılık mahallî unsurlardan, devrin yaşayış tarzını ve mekânla ilgili özelliklerini vermekten büyük ölçüde mahrumdur. Nâmîk Kemal yine romantizmin etkisiyle diğer romanı *İntibah*'la piyeslerinde olduğu gibi burada da iyi ve kötü karakterleri karşı karşıya getirmiş, kendisi iyilerin yanında yer alırken kötülerini cezalandırmıştır.

Edebiyat tarihçileri arasında *Cezmi*'yi en isabetli şekilde değerlendiren Ahmet Hamdi Tanpınar, eserin tarihî kadro içinde bir ideoloji romanı olduğunu, Nâmîk Kemal'in burada itihâd-ı İslâm, vatan sevgisi ve insan haklarına dair fikirlerini ortaya koyduğunu belirtir. Tanpınar ayrıca, eserdeki yer yer mübalağalı üslûpla konu ile doğrudan ilgisi bulunmayan olayların büyük ölçüde Victor

Hugo'nun *Sefiller*'inden geldiğini, bazı konuşmalarda bu tesirin açıkça görüldüğüne dikkat çekerek Nâmîk Kemal'in bu romanda tarihin verdiği hazır hikâyenin sınırları dışına pek çıkmadığını söyler. Nâmîk Kemal, eseri kaleme alırken faydalandığı kaynaklar arasında Hammer'in *Devlet-i Osmâniyye Târîhi* ile *Târîh-i Peçevî* ve *Sahâifü'l-ahbâr*'ı zikretmiştir.

Birinci baskısı cüzler halinde yayımlanan *Cezmi*'nin ilk iki cüzü 1880'de, üçüncü, dördüncü ve beşinci cüzleri 1882'de, altıncı ve son cüzü ise 1883 yılı sonlarında çıkmıştır. Bundan sonra 1887, 1888 (iki defa) ve 1919 yıllarında dört baskısı daha yapılan *Cezmi*'nin yeni harflerle yayımlanan sadeleştirilmiş metni de birkaç defa basılmıştır (haz. Fâzıl Yenisey, İstanbul 1963, 1969, 1975, 1978).

BİBLİYOGRAFYA :

Nâmîk Kemal, *Cezmi*, İstanbul 1297-1299; İsmail Habib (Sevük), *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1340, s. 171-172; İbrahim Necmi Dilmen, "Nâmîk Kemal'in Romancılığı ve Romanları", *Nâmîk Kemal Hakkında*, İstanbul 1942, s. 97-124; Tanpınar, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), 6. bs., 1982, s. 406-411; a.mlf., "Namık Kemal'in Doğuşunun Yüzüncü Yılı Münasebetiyle Cezmi'ye Dair", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1977, s. 215-217; Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmîk Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara 1969, II, 177-179, 201; III (1973), s. 83-84, 231, LIII-LVI; IV (1986), s. XLIX; Banarlı, *RTET*, II, 908-909; Özege, *Katalog*, I, 205-206; Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, Ankara 1971, I, 96-99; Nejdett Sançar, "Nâmîk Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *TKDB*, IV/2 (1955), s. 67; Kenan Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Türkoğlu Dergisi*, II/1, Ankara 1965, s. 60-61; Ömer Faruk Akün, "Nâmîk Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *TM*, XVIII (1976), s. 55-56; a.mlf., "Nâmîk Kemal", *İA*, IX, 67-68.

ABDULLAH UÇMAN

CEZÜLİ, İsâ b. Abdülazîz

(عيسى بن عبد العزيز الجزولي)

Ebû Mûsâ İsâ b. Abdilazîz b.

Yeleybaht el-Cezûlî

(ö. 607/1210)

Mağribli Arap dil âlimi.

540 civarında (1145-46) doğdu. Mağrib'deki Berberî kabilelerinden Cezûle'ye mensuptur. Dil ve gramer alanındaki ilk tahsilini Merakeş'te yaptı. Hac vazifesini ifa ettikten sonra Kahire'ye gitti. Orada Abdullah b. Berrî'den Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci'nin *el-Cümel* adlı eserini okudu ve meşhur *el-Muqaddime*'sini

burada yazdı. Ebû Muhammed b. Ubeydullah'tan *Şahîh-i Buḥârî*'yi okudu. Ayrıca meşhur fakih Ebû'l-Mansûr Zâfir el-Hüseynî'den de usûl-i fıkıh ve Mâlikî fıkıhını tahsil etti. Kahire'de iken maddî sıkıntı içinde olması sebebiyle civar köylerden birinde imamlık yaparak öğrenimini tamamladı. Daha sonra Mağrib'e döndü. Bir süre Bicâye'de kalıp Arap grameri üzerinde çalıştı. Oradan Endülüs'e geçerek Meriyye'de (Almeria) öğretimle meşgul oldu. Cezûlî, talebeliğinde olduğu gibi Meriyye'de hocalık yaptığı sırada da maddî sıkıntı içindeydi. Nitekim daha Kahire'de iken İbn Berrî'den okuduğu ve onun ta'likat'ını ihtiva eden İbnü's-Serrâc'ın *el-Uşûl*'ünün bir nüshasını bu şehirde aldığı borç karşılığında rehin bırakmıştı. Kendisinden borç aldığı kişi Cezûlî'nin durumunu o yerin en büyük zâhidi olan Ebû'l-Abbas el-Mağribî'ye bildirdi; o da devrin Muvahhidler sultanından Cezûlî'nin himaye edilmesini istedi. Bunun üzerine sultan onu hem Merakeş'teki büyük caminin hatipliğiyle, hem de kadı ve valileri teftişle görevlendirdi. Üstün ahlak ve faziletiyle tanınan Cezûlî, Merakeş yakınında Azemûr'da (veya Heskûre'de) vefat etti. Ölüm tarihi olarak kaynaklarda 606 (1209), 610 (1213) ve 616 (1219) yılları da verilmektedir.

Cezûlî'nin yetiştirdiği önemli simalar arasında, Arap gramerine dair ilk *elfiyye*'yi kaleme alan İbn Mu'tî, *el-Muqaddime*'sine şerh yazan Ömer b. Muhammed eş-Şelevbîni ve nahiv âlimi Ebû Abdullah b. Muhammed b. Kâsım b. Mendâs zikredilebilir.

Eserleri. 1. *el-Muqaddime. el-Muqaddimetü'l-Cezûliyye, el-Kânûn* ve *el-İ'timâd* adlarıyla da bilinen eser, ders sırasında Cezûlî ve arkadaşlarının hocaları İbn Berrî'ye sordukları soruların cevaplarından ibarettir. Bu sebeple eserin esas müellifinin kendisi olmadığını bizzat Cezûlî'nin de belirttiği söylenmektedir. Konular örneklerle açıklanmayıp çok veciz olarak ele alındığı ve anlaşılması güç olduğu için eser önce bizzat Cezûlî tarafından *Şerḥu'l-Muqaddimetü'l-Cezûliyye* adıyla şerhedilmiştir. Talebelerinden Şelevbîni ve başkalarının da eser üzerinde şerhleri vardır. Pratikte pek faydalı olmamasına rağmen büyük rağbet görmüş olan *el-Muqaddime* şerhlerinin pek çok nüshası Escorial Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (*GAL*, I, 376). 2. *Şerḥu Kaşîdeti Bânet Sü'âd*. Sahâbî şair Kâ'b b. Züheyr'in *Bânet Sü'âd* adlı

kasidesinin şerhi olup M. R. Basset tarafından Fransızca tercümesiyle beraber yayımlanmıştır (Cezayir 1910-1911). Cezülî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu Uşûlî İbnî's-Serrâc* (İbnü's-Serrâc'ın gramere dair *el-Uşûl*'ünün şerhidir); *Emâlî fi'n-naḥv*; *Muhtaşarü'l-Fesr* (İbn Cinnî'nin Müte-nebbî divanının şerhine dair *el-Fesr* adlı eserinin muhtasarıdır); *Şerhu'l-İzâh* (Ebû Ali el-Fârisî'nin Arap gramerine dair *el-İzâh* adlı eserinin şerhidir). Cezülî, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel fi'n-naḥv* adlı eserine de bir hâşiye yazmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 605).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kiftî, *İnbâhû'r-ruvât*, II, 378-380; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 488-491; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 236-237; *Keşfü'z-zunûn*, I, 111, 605, 811; II, 1800, 1801; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 26; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXI, 497; Brockelmann, *GAL*, I, 33, 376; *Suppl.*, I, 541-542; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 27; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, V, 593-594; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 104; Abdullah Kenûn, *en-Nübûgu'l-mağrib fi'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 161-162; M. Ben Cheneb, "Cezülî", *Â*, III, 154; a.m.f., "al-Djazûlî", *El*² (İng.), II, 528.

FUAT GÜNEL

CEZÜLİ, Muhammed b. Süleyman

(محمد بن سليمان الجزولي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Süleymân el-Cezülî
(ö. 870/1465)

Şazeliyye-Cezüliyye tarikatının kurucusu
Kuzey Afrikalı sûfî.

Fas'ın güneyinde bulunan Sûs vadisi-nin Cezûle (Cüzûle) bölgesindeki Simlâl köyünde doğdu. O dönemde Güney Fas ve bölgenin ilim merkezi olan Merakeş Portekiz tehdidi altında bulunduğundan Fas şehrine giderek memleketinde başladığı tahsilini orada sürdürdü. As-

Cezülî'nin *Delâ' ilü'l-hayrât* adlı eserinin ilk iki sayfası
(İÜ Ktp., AY, nr. 487)

len Cezûle kabilesine mensup bir Berberî olmakla birlikte seyîd* olduğu kabul edilen Cezülî, Fas'ta bugün Karaviyyin Camii'nin yanında bulunan Medrese-tü's-saffârîn'de dil ve din ilimlerini tahsil etti. Sonraki dönemlerde Şazeliyye tarikatının çok önemli temsilcilerinden biri durumuna gelecek olan Şeyh Ahmed ez-Zerrûk ile muhtemelen burada tanıştı. Daha sonra memleketine dönen Cezülî, burada iki kabile arasında çıkan çatışmada öldürülen bir kişinin katilinin tesbit edilememesi yüzünden tekrar çatışma noktasına gelen kabileleri uzlaştırmak üzere söz konusu kişiyi öldürme suçunu kendisi üstlenince gelenekler gereği kabile sınırları dışına çıkarıldı. Bunun üzerine önce Tanca'ya, ardından Mekke, Medine ve Kudüs'e gitti. Kırk yıl sonra Fas'a döndü. Bugün Kazablanka şehrinin yakınlarında küçük bir kasaba olan Aynülfitr'da (Azemmûr) bulunan Benî Amgar Zâviyesi şeyhi Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerîf vasıtasıyla Şazeliyye tarikatına girdi. Meşhur virdi *Delâ' ilü'l-hayrât*'ı bu yıllarda tertip etti. Daha sonra on dört yıl süren bir inzivâ hayatı yaşadı. Halvetten çıktıktan sonra yerleştiği Asfi'de çevresinde 10.000'in üzerinde mürid toplandı. Müridlerinin hızla artmasından endişe eden Sûs bölgesi valisi tarafından isyana sebep olabileceği gerekçesiyle Asfi'den sürüldü. Birçok müridiyle birlikte Şeyzame bölgesine giderek Efûgâl köyüne yerleşti. 16 Rebîülevvel 870'te (6 Kasım 1465) sabah namazını kılarak secde vefat etti ve burada yaptırmış olduğu camiye defnedildi. Vefat tarihi olarak bazı kaynaklarda 869 (1464), 872 (1467) ve 875 (1470) yılları da gösterilmektedir. Cezülî'nin siyasî otorite tarafından zehirleti-

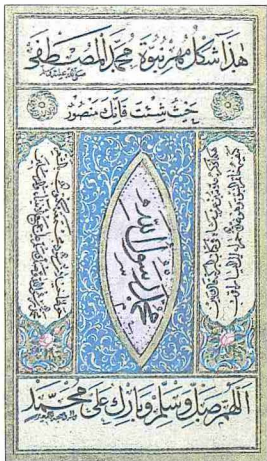
lerek öldürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Müridlerinden Ömer b. Süleyman es-Seyyâf, şeyhinin intikamını almak için taraftarlarıyla birlikte Sûs şehrini yakıp yıktı. Cezülî'nin cesedini bir tabuta koyarak gittiği her yere götürdü. Seyyâf'ın öldürülmesinden (890/1485) sonra Cezülî'nin naaşı tekrar Efûgâl'de toprağa verildi. Ebû'l-Abbas Ahmed el-A'rec yetmiş yedi yıl sonra Merakeş'e girince Cezülî'nin naaşını aynı yerde medfun olan babasının cesediyle birlikte Merakeş'teki bir türbeye nakletti.

Kuzey Afrika tasavvufunun en önemli simalarından biri olan Cezülî, Şazeliyye tarikatının Cezüliyye kolunun kurucusudur. Muhammed Mehdî el-Fâsî, *Mûm-ti'û'l-esmâ' fi zikri'l-Cezülî ve't-Tebbâ'* adlı eserinde Cezülî ile halifesi Abdülazîz et-Tebbâ' ve tasavvufi görüşleri hakkında geniş bilgi vermiştir.

Cezülî'nin İslâm dünyasının her tarafında çok yaygın olarak okunan *Delâ' ilü'l-hayrât** adlı evrâdının yanı sıra *Hizbü'l-felâh*, *Hizbü'l-Cezülî* adlı iki evrâdı daha vardır. *Hizbü sübhâni'd-dâ'imî lâ yezâl* adıyla da tanınan son evrâd halk ağzıyla yazılmış olup Şazeliyye tarikatı mensuplarına okunur.

Şazeliyye'nin bir şubesi olması dolayısıyla bu tarikatın bütün özelliklerini taşıyan Cezüliyye, şeyhin vefatından sonra Tebbâiyye (kurucusu Abdülazîz b. Abdülhak et-Tebbâ' [ö. 914/1508]), İseviyye (kurucusu Muhammed b. İsâ el-Muhtâr [ö. 930/1524]), Vezzâniyye (kurucusu Abdullah b. İbrâhim eş-Şerîf el-Vezzânî [ö. 1089/1678], tarikat dördüncü şeyh Mevlây et-Tayyib'den [ö. 1181/1767] sonra Tayyib-

Delâ' ilü'l-hayrât'ta mühr-i nübüvvet şekli
(İÜ Ktp., AY, nr. 487, vr. 16*)

Delâ' ilü'l-hayrât'ta Mekke ve Medine tasvirleri
(İÜ Ktp., AY, nr. 487, vr. 13^a-14^a)

